

לשוננו לעם

עורך: מ' בר־אשר

מתוך

כרך מ-מא, תש"ן

קובץ לשנת הלשון

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשונות במגע

תנועת קיבוץ בני אדם דוברי שפה אחת אל ארץ אחרת לשם כיבוש, מסחר או התיישבות היא האירוע הרגיל הגורם לשתי מערכות לשון להיפגש אצל דובר אחד. לשונות או קטעי לשון עשויים לנוע ממקום למקום בכוח התפשטותה של תרבות חומרית או רוחנית (אמנות, מדע, מוסר, דת וכיו"ב) שלא דווקא קשורה בתנועת אוכלוסין. דוגמות מובהקות לזאת – התפשטותה של השפעת הסינית בקוראה, יפן ווייטנאם, הסאנסקריט בסיאם, בורמה וקאמבודיה, הערבית בארצות האסלאם והיוונית והרומית בארצות אירופה. שאילת מלים כגון **לונה פארק** או **גול** בלשונו איננה בהכרח פרי מפגש עם דוברי הלשונות המשאילות או מעבר באמצעות דוברים דו-לשוניים של ממש.

יש לזכור שכל התופעות הקשורות ללשונות במגע אינן מוגבלות ללשונות המוגדרות לשונות עצמאיות, שונות זו מזו, על-פי תחושתם החברתית של הדוברים, העשויה להתבטא בתקן, באורתוגרפיה או בפונטיקה, או שחוסר דמיון מספיק בין הלשונות מחייב לראות בהן לשונות עצמאיות. גם פגישתו של הילד בלשון הבוגרים, פגישה הגורמת לילד שימיר את לשונו בלשונם, אם כי תיתכן השפעה שולית של לשון הילדים על לשון הבוגרים; גם מפגשו של דובר להג בלשון התקן, מפגש העשוי להסתיים בהמרת הלהג בלשון התקן (וגם כאן תיתכן השפעה שולית של הלהג על לשון התקן) ובעצם כל שינוי בלשון הכרוך בהתפשטותה של תופעה מדוברים בעלי מעמד חברתי גבוה אל בעלי מעמד נמוך, או ממקומות הנחשבים מרכזיים (כערים הגדולות) אל השוליים, כל אלה הם מקרים של לשונות במגע.

התהליכים הכרוכים במגע של לשונות משכו את תשומת לבם של בלשנים רבים. חוקר היידיש, אוריאל וויינר־ייך, שעקב אחרי השתלבות דוברי יידיש בחברה הדוברת אנגלית בארצות הברית, ייחד ללשונות במגע מחקר מיוחד: *Languages in Contact* (ניו יורק, 1953), והקורא יוכל לקרוא באותו ספר בהרחבה בעניינים הנזכרים בעלון זה בקצרה.

במקרים רבים בולטת עליונותה של לשון אחת על חברתה והלשון בעלת היוקרה משפיעה על חברתה יותר ממה שהיא מושפעת ממנה. מעמדם

החברתי הגבוה של יוצאי אירופה בארץ בעיני יוצאי ארצות ערב הביא לכך שרבים מבני עדות המזרח ויתרו על תכונות פונטיות, שנחשבו באופן רשמי למופתיות (הבחנה בין ח ל־כ, בין ע ל־א), והעדיפו את דרכי ההגייה של האשכנזים. סטודנטים ערבים הבאים העירה מכפרי המשולש ממירים במהרה את ההגה /tʃ/ כמו ב־צִלְפָּה, צִדְבָּאת, צִיף חַאֲלֶץ' בהגה /k/, כיוון שהגיית ההגה /tʃ/ תעורר גיחוך. עם זה הצורך בחידוש עשוי להעביר יסודות מהלשון הנמוכה אל הגבוהה לשמש בה עגה (= סְלֶג).

שאלת יסודות מן הלשון העליונה מעלה את יוקרתו של הדובר בחברתו. המקרה האפייני הוא שהלשון הנמוכה היא לשון הילידים, בני המקום, והלשון העליונה היא לשון הכובשים. במקרים רבים יקרה שהלשון העליונה תדחק לאט־לאט את רגלי הלשון הנמוכה; למשל בימינו אלו הלשונות הקלטיות מפרפרות פרפורי גסיסה בגלל השתלטות האנגלית והצרפתית. ואולם בתולדות העמים מוכרים מקרים שהכובשים היו מיעוט מבוטל ולאחר שנות כיבוש רבות נעלמה הלשון העליונה. דוגמה לכך – הכיבוש הנורמאני של אנגליה בשנת 1066. הצרפתית הנורמאנית הייתה לשון היוקרה של אנגליה מאות שנים ומצבה למידת יוקרתה היא תרומתה העצומה לאנגלית, שהייתה קיימת ועומדת גם כאשר לא נשאר עוד זכר לצרפתית הנורמאנית באנגליה של המאה הארבע־עשרה. סייעה להיעלמותה של הצרפתית מאנגליה העובדה שהכובשים הנורמאנים היו גברים ונאלצו לשאת נשים מבנות הארץ.

שלא כרומית וכערבית, שזכו להתפשט על־פני שטחים נרחבים בכוח החרב, לא היכו הלשונות הגרמאניות שורש באזורים שדוברה בהם הרומית ונכבשו בידי השבטים הגרמאנים (הפֶּראנקים, הוויזיגוטים, הלאנגובארדים ואחרים) והוא הדין במונגולית בארצות כיבושיהם של המונגולים, ארצות שרמתן התרבותית עלתה על רמת הכובשים (סין, פרס, ארצות ערב).

אותן "לשונות תרבות" שהתפשטותן איננה כרוכה בתנועת אוכלוסין (בדרך כלל משמש הכתב כלי חשוב להפצתן) ישפיעו על הלשונות המדוברות בייחוד בתחום אוצר המלים, אבל לא ידחקו את רגליהן. קורותיה של תחיית העברית הן היוצא מן הכלל הבא ללמד על הכלל.

בקורותיהן של לשונות רבות העניינים מסתבכים. יוקרתה של לשון עליונה עשויה לרדת ואז ייפסק תהליך השאילה ממנה, ואם זרותם של היסודות השאולים עדיין ניכרת, עשוי להתחיל תהליך של פליטת היסודות

השאלים. כך לאחר כאלף שנים של שאילת מלים ערביות ופרסיות התחילה התורכית לדחות אותן. לתהליך זה נלווה תהליך של אימוץ מלים צרפתיות. כל אותה התופעה היא חלק ממגמה תרבותית כללית, שסימניה החיצוניים המובהקים הם שינוי הכתב מערבי לרומי, שינוי הקשור ללשון, ושינוי שאיננו קשור ללשון, המרת הבגדים המסורתיים בבגדים מערביים.

בניסיונותיו להמיר את לשונו בלשון עליונה עיקר מודעותו של הדובר ליחידות הנושאות משמעות ("אוצר מלים" וצורנים דקדוקיים). הוא מנסה להמיר את היחידות הנראות לו שוות ערך בלשונו ביחידות המקבילות בלשון העליונה. מודעותו פחותה להבדלים בפונטיקה, בתחביר ובתחומי המשמעות והשימוש של הצורנים – אלה נראים לו "טבעיים", לא שרירותיים. יסודות רבים בתחומים האלה יעברו מלשונו, לשון הרקע, הסובסטרטום, ללשון העליונה.

אם נשווה את העברית הישראלית ה"כללית" (= הלא-מזרחית) לעברית של המקורות מתקופת חיותה של העברית, נמצא שלמרביית ההבדלים שבתחום הפונטיקה, התחביר ותחומי המשמעות והשימוש של הצורנים יש אחיזה ביידיש, לשונם של רוב דוברי העברית החדשה בתקופת התגבשותה. אותן לשונות קלטיות שנסוגו מפני האנגלית והצרפתית לא בטלו מן העולם לפני שתרמו תרומה נכבדת ללשונות העליונות המנצחות. למערכת הזמנים של האנגלית תרמה הקלטית את ממד האקטואליות ("continuous"), שאין כדוגמתו בלשונות הגרמאניות האחרות. אמנם יסודותיה הלקסיקליים של מערכת המספרים הצרפתית באים מהמערכת העשרונית הרומית, אך בין המספרים 70 ל-99 מתגנבת אל הצרפתית של צרפת השיטה הקלטית הבנויה על עשרים ("שישים ועשר", "ארבע-עשרים וחמש-עשרה" וכיו"ב). הואולונית והצרפתית השווייצרית מקיימות את השיטה העשרונית בלי הפרעות.

בתהליך החייאת העברית הייתה מודעות תרבותית רבה, שמיתנה את חדירת היסודות היידיים לעברית החדשה. כמה מאחיותיה השמיות של העברית מגלות באופן בולט יותר יסודות מלשון הרקע, כגון יסודות פורדיים בארמית החדשה של פורדיסטאן ויסודות משפות פוש בלשונותיה השמיות של חבש.

יקרה שלניסיונותיהם הנואשים של דוברי הלשון התחתונה לסגל לעצמם את לשון היוקרה יתלוו מאמצים של דוברי השפה העליונה להתקשר אל

דוברי השפה התחתונה בנוסחה "פשוטה" של הלשון העליונה, שהיא מעין חיקוי ללשון שמשתמשים בה דוברי הלשון התחתונה (בדומה למבוגרים המנסים לאמץ לשון ילדים בשיחות עם ילדים). סוג כזה של ז'רגון מכונה "פיג'ין" על שמה של ה-Pidgin English, אותה אנגלית ששימשה במזרח הרחוק קשר בין האירופים לבין הילידים, שלשון הרקע העיקרית שלה היא הסינית (המלה Pidgin משקפת כנראה את המלה business כפי שנשמעה בהגיית הילידים באוזניהם של האירופים). אם הז'רגון הזה זוכה להפוך לשפת קשר בין בני לאומים שונים נוהגים לכוונת אותו lingua franca שמו של אותו ז'רגון איטלקי ששימש בראשית הזמן החדש בנמלי אגן הים התיכון המזרחי. אותה lingua franca איננה לשונו הילידית של איש אלא שפת תקשורת מחוץ לקבוצה הלשונית. אבל יקרה שציבור מסוים יתגר על לשונותיו הילידיות לטובת שפת התקשורת החיצונית ואז ייהפך ה"פיג'ין" ללשון קראולית. שם זה מקורו באמריקה הלאטינית, ובייחוד מכונה בו אותה צרפתית ששימשה לשון קשר עם תושבי האיטי עד שנעשתה ללשון הילידית, ואף שזכתה להיעשות לשון כתב, היא נחשבת שם ללשון נחותה מהצרפתית המופתית.

ברור שהולדת העברית החדשה איננה שווה לתהליכים שתוארו לעיל, שהרי העברית, במגעה עם לשונות היהודים, איננה שפה שהיו לה דוברים ילידיים שאתם ניסו דוברי לשונות היהודים ליצור קשר; ואף-על-פי כן יש קווי דמיון רבים בין אותו תהליך של הפיכת lingua franca ללשון קראולית לבין הולדת העברית החדשה.

בתחום ההגאים רווחת במגע בין לשונות התופעה של חוסר הבחנה: הדובר איננו מבחין בין הגאים שונים זה מזה בשפה המשנית, שכן איננו מוצא להבחנה זו מקבילה בלשונו. תופעה זו היא מקור לא אכזב לבדיחות על מבטאו של הזר. בין דוברי העברית מהלכות בדיחות על חוסר הבחנה בין /p/ ל-/b/ אצל דוברי הערבית (תקליטים של באד ותקליטים של בלאסטיק, או בומביי שבהודו לעומת בומביי שבאיטליה כסימן לאותיות b ו-p בשיעור האנגלית של שייקה אופיר), או בין /s/ ל-/ʃ/ בפי יוצאי מארוקו (סדרות ובאר-סבע). בדורות הקודמים היו הליטאים מטרה לחצי ההלצות על התופעה הזאת. מעניין שההגה ה"נייטרלית", בין /s/ ל-/ʃ/, נתפס לעתים קרובות כהגה השונה מההגה המצופה: /s/ במקום /ʃ/ ו-/ʃ/ במקום /s/.

גם המגע בין לשון הילדים ללשון המבוגרים מספק שפע של דוגמות מעין אלו (טופילי טוטוריסט וכיו"ב).

היפוכה של אותה התופעה היא הבחנת היתר. הדובר עשוי לפרש שני מימושים של הגה אחד בשפה המשנית כשני הגאים שונים זה מזה, שכן בלשונו יש הבחנה שאין לה מקבילה בשפה המשנית. הדובר עברית התוהה מה שמה הנכון של הזמרת היוונית: נאנה מוסקורי או נאנה מושקורי, המבקש לדעת אם יש לומר קוראן או קוראן, מֶפּה או מָפּה, לא ימצא תשובה לשאלתו ביוונית או בערבית, כיוון שהוא מדמה לשמוע בהן הבחנות שאינן מהותיות בהן.

לעתים יכול להימצא ניגוד בין שני הגאים בשתי הלשונויות, אבל הסביבות שהוא יכול להתקיים בהן שונות בין שתי הלשונויות. גם ממצב זה יכולה להיוולד או הבחנת יתר, שהיא תופעה שאיננה מפריעה לקשר בין הלשונויות, או חוסר הבחנה, היוצר הפרעה בתקשורת. תופעה מוכרת היא ההבחנה בין /s/ ל-/z/ בגרמנית המתקיימת רק בין שתי תנועות, שלא כבעברית, שבה מתקיימת ההבחנה בכל סביבה. תופעה זו בדיבורם של ה"יקים" תועדה בבדיחות אחדות, שאי אפשר להביא אותן לפני ציבור מהוגן.

כמה גורמים משפיעים על זיהוי הגה בלשון המשנית עם הגה בלשון האם. גם קשרים אטימולוגיים בין שתי הלשונויות וגם שימוש בסימן כתב אחד עשויים לסייע לזיהוי הגה בלשון האחת עם הגה בלשון האחרת. כל עוד אין הדבר כרוך בחיסול ניגוד אפשר שלא תיגרם כל הפרעה בשל התופעה הזאת. במגעים בין לשונות שונות מומרים /r/ רוטטת מכתשית ב-/r/ רוטטת ענבלית וב-/z/ חוככת ענבלית בלי שתיווצר הפרעה בתקשורת. קלות ההמרה גרמה שהמרת /r/ ב-/r/ הייתה לעניין שבאופנה, והתפשטה על-פני אירופה מצפון איטליה ועד לחופיה הדרומיים של נורווגיה. ההודים בדיבורם האנגלי מזהים את הניגוד בין החוככים הבין-שיניים (/θ/ /ð/) האנגליים לבין הפוצצים המכתשיים (/t/ /d/) כניגוד שבין הפוצצים השיניים (/t/ /d/) שבלשונותיהם לבין הפוצצים המכופפים (=רטרופלקסים) (/t/ /d/), ועל-פירוב אין דובר האנגלית מתקשה בזיהוי ההגאים בדיבורו האנגלי של ההודי.

אבל לא תמיד הדברים חלקים: יקרה שאף-על-פי שדובר שפה אחת מבחין בין שני הגאים בלשון המשנית על-פי הרגלי לשונו, לא ייקלט ההבדל בבואו לדבר עם דובריה הילידים של אותה לשון שהיא לו לשון משנית.

ברבים מלהגיה של הגרמנית לניגוד קולי $\neq$ בלתי-קולי (כניגוד שבין /p/ לבין /b/, בין /t/ לבין /d/ בלשוננו) מקביל הניגוד חזק $\neq$ רפה. ההגה הרפה שבהגיית הגרמני, המקביל להגה הקולי בלשונות אחרות, עשוי להתפרש כהגה הבלתי-קולי באוזנם של דוברי אותן לשונות, וכך, אף שהגרמני יבחין בין שתי סדרות של עיצורים, הוא עשוי להישמע באוזניהם של לא-גרמנים כמי שאינו מבחין. בסיפורו של גי ד־מוֹפּאסאן *Boule de Suif* ("פֶּדוֹר-חֶלֶב") קצין גרמני צעיר פונה אל הנוסעים ב"צרפתית של אֶלְזַאסִי": "Foulez-vous tescentre, messieurs et tames?" בהמירו את ה־v ב־f ואת ה־d ב־t גי ד־מוֹפּאסאן מנסה לרשום את הצרפתית של הפרוסי כפי שהיא נשמעת לאוזני צרפתי. עניין זה עומד ביסודה של הבדיחה על פז כראשי תיבות של פֶּנְזִין אוֹנֵט זוֹלָה (על היחס בין /s/ ל־/z/ בגרמנית דיברנו למעלה).

אחת התכונות המאפיינות את הדיאלקט הלאקוני של הספארטאניות ב"ליסיסטרטה" של אריסטופאנס היא הימצאות האות θ במקום שהיינו מצפים ל־ θ . יש להניח שהלאקונית הקדימה את האֵטית בתהליך של הפיכת ה־ t^h ל־ θ , ובמאה החמישית עדיין משמשת האות θ באתונה כסימן ל־ t^h . אפשר שלאריסטופאנס, שבלשונו לא היה ההגה / θ /, נשמע ה־ θ / כ־ s /, ואפשר שלא סיפק לו הכתב כלי להביע את ההגה הלאקוני המיוחד והוא נאלץ להסתפק באות θ , והשחקנים האתונאים קיבלו כתורה שבעל־פה מתי יש להגות את ה־ θ כ־ s /, הגה שלא היה מצוי בלשונם. 2500 שנים לאחר אריסטופאנס הוציא "קול ישראל" שני תקליטים של שירים יווניים, "אגן הים התיכון" (ערך שמעון פרנס, CBS 1988–1989). לתקליט צורפו מלי השירים בכתב עברי, וכאז כן גם עתה לא הבחינו בין / θ / לבין / s / שני ההגאים תועתקו באות θ , וכך נכתבה בירת יוון "אסינה".

על מורכבותם של הגורמים המשפיעים על הדובר לזהות הגאים בשפה הזרה עם הגאים בלשונו תעיד התופעה שההגה / s / בערבית (ص) ייהגה בפי דוברי עברית לפעמים כ־ s / ולפעמים כ־ ts /: **סַבְרָא**, **נִסְר א־דִין** אבל **צנעא**, **עבדול נאצר**, **באבא סאלי** אבל **אבו חצירא**. לו היה זיהוי ההגאים תלוי ברושם הפֶּוֹנְטִי בלבד, אפשר שמלכת אנגליה הייתה בלשונו **אֶלִיזַבֶּת** ובירת באוואריה – **מינשן**.

העברת מערכת הגאים משפה אל שפה (דהיינו הגיית מלים זרות במבטאן שבלשון המקור) עשויה להעלות את הסטטוס החברתי של הדובר, או לעורר עליו ביקורת. שאילת מלים במבטאן המקורי יכולה לשנות את

מערכת ההגאים של השפה הקולטת. היא יכולה לשנות את תפוצתו של הגה מסוים (כמו למשל הופעת /f/ בראש מלה בעברית, אבל כמובן בגלל קורותיה המיוחדות של העברית יש להתייחס לדוגמה זו בהסתייגות), או להעשיר את מערכת ההגאים בהגה חדש. בדור האחרון התעשרה העברית בהגה /w/. הדורות הקודמים לא הבחינו בין /w/ ל-/v/ וכך שאלה העברית את המלים חלות, וזיר וואדי (ספק אם נשאלו כולן ישר מערבית) בהגה /v/, אם כי שושנה דמארי מקפידה לבטא /'wadi/ בשיר "משלט עזוב". הגיית /v/ במקום /w/ בשמות ערביים או אנגליים נשמעת היום מגוחכת. אם הכירה העברית בדורות הקודמים את ההגה /w/ בדפיתונג /aw/, אפשר שגם ה-/w/ איננו הגה חדש אלא יש כאן שינוי בתפוצתו.

היו בלשנים (כגון הרמאן פאול, מֵיֶה Meillet) שטענו שצורן חבור איננו יכול לעבור מלשון ללשון. עיון קל בלשונו (תחיליות: אָקס-בֶּעֶלְי, סופר-מתוחכם, רֶה-אָרגון. סופיות: קיבוצניק, ביצועיסט, ביצועים, בחורצ'יק, חמודי'לה) מגלה שאין הדבר כך. (ה-ניק הרוסי הוותיק בלשונו זכה להתגלגל לאנגלית לא רק כ"נותן צביון מקומי", refusnik – סרובניק, אלא גם במלים כגון beatnik. יש התולים את העברתו ב-נוזניק היידי). אלה שאינם מאמינים ביכולתו של צורן חבור להתגלגל מלשון ללשון מפרשים את התופעות ההן כך: ללשון השואלת עוברים שני צורנים חופשיים: האחד "עירום", והשני שווה לקודמו אך בתוספת צורן חבור. מתוך הקשר בין משמעויותיהם של שני הצורנים יעמוד דובר השפה השואלת על משמעות הצורן החבור, והוא עשוי להפרישו ולהשתמש בו כבכל צורן חבור אחר שבלשונו. דרך משל: העברית (לשון חכמים) שאלה מן היוונית-רומית את המלים סֶנְדֵּל וְ-סֶנְדָּלָר. לדובר העברית היה ברור שהסופית -ר מציינת בעל מקצוע העוסק בסֶנְדָּל, וכך נוצרו בעברית החדשה הסֶמְרִטוֹטָר, העוֹגָבָר, והפֶּעֱמוֹנָר (בעידוד התקדים של נְחֵתוֹמָר וְחֵלִיטָר בארמית ובסיוע ה-zvonarj' 'פעמונר' או ה-gusljar 'נגן הגוסלי' הרוסיים?). כך יכול להיווצר בלשון חכמים המונח ארכי דיינים בצד דיינים, על-פי ארכי ליסטיס וליסטיס או ארכי איסטרטיגוס ואיסטרטיגוס.

הקנאים לתורה ההיא חייבים למצוא לכל צורן חבור ממוצא זר זוג מלים שאולות, שאין ביניהן אלא הצורן החבור ההוא בלבד. ספק גדול אם יצליחו בכך. סביר שדובר לשון אחת הממיר את לשונו בלשון אחרת יחוש

בצורך להעביר קטגוריה אחת משפה לשפה, ואין פלא שדובר יידיש שלא ימצא בעברית תמורה ראויה לסופית – לע שביידיש יעביר את הסופית אל העברית (או ינסה לכפות את משמעותה על הצורן –ון העברי), והוא הדין בצורן שם-הבא לאחר מלה, ואחריו כל הגאיה של המלה למעט כל מה שקודם לתנועתה הראשונה, לציון ביטול וזלזול (או"ס-שמוס).

עם זה ברור שסיכוייו של צורן לעבור מלשון ללשון גדלים ככל שהוא חופשי יותר, בלי שינויים (אלקטֶרֶנטים) בתוך המערכת, תפקידו פשוט יותר וכיו"ב, ולכן גדולים סיכוייהם של שמות עצם לעבור מלשון ללשון מסיכוייהן של מלות היחס, וסיכוייהם של פעלים בעלי משמעות מלאה – מסיכוייהם של פועלי עזר. תופעה מקבילה במגע שבין תרבויות היא הקלות היחסית שבה עוברים מתרבות לתרבות הדברים המוחשיים (כלים, חפצים) לעומת הדברים המופשטים. צורנים שאינם משולבים, כגון מלות-משפט וקריאות, יעברו בקלות: יאללה, נו, באי, צ'או.

בשל אטימותה של המלה הזרה היא ניתנת לניתוח מוטעה (מטאנליזה). ההברה bi- בשמו של בגד הים הדו-חלקי, בִּיקִינִי (על שמו של אי אלמוגים בצפון האוקיינוס השקט), נתפרשה לדובר העברית כצורן החבור הרומי שמשמעותו 'דו', ואין פלא שביום שנמצא הביקיני לא נועז דיו והיו נשים שהסתפקו בחלקו התחתון, כונה הבגד החדש מוֹנוֹקִינִי ובפי הליצנים בִּלְיִקִינִי.

המחשה לקושי שבהעברת צורנים חבורים היא האפקט הקומי שיוצר הביטוי זֶזוֹן על משקל allons הצרפתי. אותו אפקט קומי מסייע לדובר להקהות את חדותו של ביטוי מעין "אוליי נזוז כבר?!" בלי לאבד את כוח הזירו שבו. כיוון שהגזע עברי והסופית צרפתית מתקבל הרושם שלשון הביטוי צרפתית. טקסט ליצני גדוש גזעים צרפתיים וסופיות לאטיניות ממציא לנו מוליך בתמונה האחרונה של הקומדיה "החולה המדומה" (*Le Malade imaginaire*). בתרגומו למחזה חיבר אלתרמן מין "חד גדיא" שרבות ממליו הן גזעים עבריים וסופיות לאטיניות, והוא מתובל במנה גדושה של ביטויים ארמיים שנועדו לשקף את מעמד הביטויים הלאטיניים בצרפתית המלומדת של המאה הי"ז.

הזכרנו שכל שהצורה חופשית יותר כן גדולים סיכוייה לעבור משפה אל שפה, ולכן הפועל המכיל ציוני זמן ולפעמים גם ציוני גוף איננו קל תנועה כשם העצם (אפשר שלא פחות מסיבות דקדוקיות-מבניות פועלים כאן

גורמים לקסיקליים-סמנטיים: נראה שמרבית המושגים החדשים שנדרשים להם שמות חדשים הם שמות-עצם ולא פעלים).

בעברית ובאחיותיה השמיות יש משוכה נוספת המעכבת חדירת פעלים זרים. שפות שמערכת הצורות שלהן דלה, כאנגלית, יכולות לאמץ כל צורה שהיא במערומיה כפועל: to telephone. הרוסית והגרמנית גוזרות פועל בסיומות: telefonieren, telefonírovatj. לשונות אחרות שואלות צורה חופשית שמנית ומוסיפות לה פועל כמעין פועל עזר, וכך נוצר פועל פריפרסטי, למשל בתורכית: telefon etmek וביפנית (DEN.WA suru DEN.WA) 'טלפון' – צירוף מלים סיניות). היידיש, על אף יכולתה ליצור בסיס פועל הנגזר ממלה עברית (פֶּשֶׁרן 'להכשיר', גַּנְבֶּן(ענ) 'לגנוב') מרבה להשתמש בפעלים פריפרסטיים בשאילתה מהעברית (ניפטר ווערן, מוחל זיין, מורא האָבן) ואפילו היהודים דוברי האנגלית נזקקו לדרך זו בהזדקקם לפועל שווה ערך לפועל העברי עָלָה: to make aliya, ובשל יוקרתה של האנגלית בקרב הסנופה העברית כבר נוצרה לה בבואה בעברית, עֲשֵׂה עָלֶיָה במקום עָלָה. אמנם האפשרויות ליצור פועל פריפרסטי פתוחה לפני הלשונות השמיות (בערבית המדוברת 'מריצים' טלפון), אבל דרך המלך כרוכה בטיפול ביסוד שממנו רוצים לגזור פועל: שליפת שורש והצבתו במערכת הצורנים המסורגים, התחיליות והסופיות המציינת את מערכת הפועל כטִלְפֶן הגזור מטִלְפֶן. התהליך ההוא הופך את הפעלים השאולים לאורחים בלתי רצויים בלשונות השמיות, מה גם שמספר העיצורים העשויים להיכנס למערכת הפועל מוגבל.

נראה שהפועל טִלְפֶן איננו שאול במישרים מהלעז אלא גזור מטִלְפֶן שנסאל לעברית, כדרך שגוזרים פועל מכל שם עצם עברי, וכך מתאימות העובדות לטענתו של מִיָּה שנזכרה לעיל. לעומת זאת, קשה להצביע על מלה שאולה שממנה יכול היה להיגזר הפועל פִּיס שבלשון חכמים, ועל הפועל פֶּרֶגן שבעברית המדוברת של ימינו אפשר לומר בוודאות שנגזר ישר מן היידיש (פֶּאַרגינען), גם אם לידתו, מן הסתם, במעשה ליצנות.

התערבות של שפה אחת בשפה אחרת, שלעתים קרובות אין הדובר מודע לה, היא התערבות ביחסים. סדר היחידות עשוי להשתנות בהשפעת הלשון האחרת, וכך נולדו בעברית בהשפעת האנגלית הַמְלֶךְ שְׁלֵמָה שְׁתָּוֶן ו־סַאמִי בּוֹרְקַאס, אף שברור שאין שתָּוֶן לוואי ל־הַמְלֶךְ שְׁלֵמָה ולא בּוֹרְקַאס לוואי המתאר את סַאמִי. בהשפעה זרה דומה נדחקו בפי רבים חכם מאוד או

חכם יותר מפני הסדר ההפוך. השפעה סמויה אחרת היא זיהוי צורן או קטגוריה של שפה אחת בצורן או קטגוריה שבשפה האחרת, ואז בשפה המושפעת ישתנה התחום הסמנטי או התפקיד הדקדוקי של אותן היחידות על-פי השפה המשפיעה. דוגמה לכך בלשוננו יכולים לשמש שימושיה של **על בעל הבוקר** או **הסתכל על-** כבבואה של הערבית ושל היידיש. השפעה זרה יכולה לצמצם מחלקה תחבירית מסוימת או לחסלה, להרחיב או לברוא מחלקה חדשה. אפשר שהיוונית אחראית להיעלמותם של "פועלי מצב" כגון **אָדם, שָׁחַר, קָטַן, גָּדַל, קָבַד, קָל** והמרתם בצירוף הפועל **הָיָה** עם צורה שמנית (שמילאה את מקום הבינוני באותם פעלים), ואין ספק שאוצר המלים המשכילי האירופי הבנוי מיוונית ורומית טיפח והוליד בעברית מחלקה של תחילות כגון: **אֵי, רֵב, חֵד, דוֹ, עַל, תַּת, קָדַם-טָרוֹם, בְּתֵר, חוּץ, פְּנִים**. ציר המעבר היו אותן מלים ששימשו כנסמכות ועד היום הדוברים מתחבטים לאיזו מחלקה לשייך אותן (**האֵי-אמון / אי האמון; רבי אלופים אבל תת-אלופים?**)

לעתים בהשפעת שפה אחרת תאבד שפה אחת הבחנות מחייבות. נוטים לראות את אבדן הבחנת המין במספרים בעברית המדוברת או את אבדן ההבחנה בין **אם** ל**לו** (ביתר דיוק, העברת נטל ההבחנה בין משפט תנאי קיים למשפט תנאי בטל ממלת התנאי לצורות הפועל) כפרי השפעה אירופית. גם אם אין היא הגורם היחיד, ודאי שסייעה לתופעה (יש לזכור שבערבית המדוברת נשתמרו שתי מערכות המספרים, אבל תפקידן איננו עוד זכר ≠ נקבה. אפשר שתהליך דומה מתגבש בלשוננו: ...**ועשרה** = 'ועשר דקות' או 'ועשר אגורות').

מידת זרותם של היסודות המושאלים שונה ממקרה למקרה. כתיבן המקובל של כמה מלים שאולות בעברית עשוי ללמד עד כמה הצליחה הלשון המשאילה לסבר אותן כחלק מאוצר מליה המקורי: **אֶשְׁ-תָּנוּר, תַּפְרֵן**, ובאופן חלקי **עַל-הַפִּיפֶּה** (בערבית: **עִישְׁ-תָּנוּר, טַפְרָאן, עֵלָא פִּיפֶּה**), או **פִּיתָה**, מלה שמוצאה כנראה לאנגוֹבֶארְדִי והגיעה ללשוננו מהספרדית היהודית (ששאלה אותה מהיוונית). כתיבת המלה בכתיב **פיטה** תיחשב שגיאת כתיב לכל דבר, ואף אבן-שושן במילונו לא חשד בה שהיא מלה שאולה אירופית על אף הטעמתה, הטעמת מלעיל (במלים **הים הכספי וּכְנָרִית** (= 'בִּזְבוֹז קֶאֱנֶאֱרִי') לא רק הכתיב אלא גם הטעמת המלרע מעידים שבעיני הדובר עברית הן מלים עבריות מקוריות). שינוי הגייה כמו ב־**guidon** (הגה-אופניים)

הצרפתית שהפכה לכידון בלשוננו יצר פוליסמיה מוזרה בדומה לפס, פֶּבֶל, כָּף שהוסיפו למשמעויותיהן משמעויות חדשות בשל דמיון צלילי ללעז, או האֶגְזוֹז (exhaust) שבזכות ה"שיבוש" נראה עברי מבטן ומלידה. מלה שומרית (LU.)MA.LAH 'סֶפֶן' הגיעה ללשונות השמיות המערביות (העברית, הארמית והערבית) בתיווכה של האכדית, שאף היא לשון שמית. בכל הלשונות ההן נתפרשה המלה הזרה כאילו היא שקולה במשקל בעלי המלאכה: מֶלַח כמו טָבַח, גָּבַב, רָכַב. אף שזכתה במשקל עברי נשארה המלה מֶלַח מבודדת בעברית ומשורשה לא צמחו גידולים נוספים. לעומתה המלה שמקורה צרפתי retouche התגלגלה לעברית החדשה (בצורה המזכירה דווקא את הצרפתית ולא את גלגוליה ברוסית, בגרמנית או באנגלית), ובשינוי הגייה קל נתפרשה כשם פעולה רִיטוּשׁ, וכך נולד לצד הפועל המקראי ("וְעֲלִי־הֶם תִּרְטָשׁ") פועל חדש שווה-צליל: רִיטָשׁ 'תיקן בדיות נגטיב או תצלום'.

שמות עצם ממוצא יווני המסתיימים ב־מָה (דְרָמָה, פְּרִיגְמָה, פְּרוֹבֶלְמָה) שביוונית מינן הדקדוקי סתמי (ביוונית שלושה מינים דקדוקיים: זכר, נקבה וסתמי), מתפרשים כשמות עצם ממין סתמי גם בגרמנית, שאף בה שלושה מינים דקדוקיים. אף-על-פי שבכמה מן הלשונות הרומאניות (כגון איטלקית וספרדית) הסיומת a- היא סימן מובהק למין נקבה, אותם שמות העצם הם ממין זכר (בשפות ההן יש שני מינים דקדוקיים בלבד: זכר ונקבה). לעומתן הרוסית, שיש בה שלושה מינים דקדוקיים, מפרשת את ה-a- כסופית הנקבה ובכך ממעיטה מזרותם של שמות-העצם ההם. היידיש נוהגת שלא כגרמנית, אלא דווקא כרוסית (דִי דְרָאָמֶע וכמוה דִי מַעֲשָׂה), וברור שגם בלשוננו אותם שמות עצם מתפרשים כשמות ממין נקבה, כך כבר נהגה לשון חכמים בבימה ונימה, אם כי תכונות אחרות (ובעיקר הטעמת המלעיל) מציינים לדובר העברית, כי הם מלים שאולות. על סיבורה של ה-a- הסופית במלים כגון אַנְטִיבִיּוֹטִיקָה או מְדִיָּה כסיומת נקבה (במקור: סיומת רבים) יצא קצפם של חכמים רבים. הם מעדיפים לנהוג בהן כשמות ריבוי בניגוד לתחושתו הטבעית של דובר העברית.

מידת הניתכות שונה של מלים שאולות אנחנו מוצאים בצורות הריבוי שבלשון חכמים במלים כגון וִילָאוֹת, תִּיאֲטָאוֹת (בניגוד לוִילֹנוֹת, תִּיאֲטֹרוֹנִים). אין צורת הריבוי נגזרת במישרים מצורת היחיד: וִילוֹן, תִּיאֲטֹרוֹן (יוונית: βῆλον (מרומית: VELUM, θέατρον) אלא מצורת הריבוי

שבלשון המשאילה ($\theta\acute{\epsilon}\alpha\tau\rho\alpha, \beta\eta\lambda\alpha$); ובדומה לכך התואר פורטוגאלי הנגזר במישרים משם הארץ המושאל לעברית, ולעומתו התואר פורטוגָזי הנגזר מבסיס התואר בשפות זרות (ויוורשה להעיר שהמעדיף מאלטי על פני מאלֶטָזי נאמן לא רק לעברית, אלא גם לצורת התואר בלשון המאלטית).

השפעתה של שפה אחת על חברתה בתחום אוצר המלים קלה לזיהוי כשרצף הגאים מועבר משפה אחת לחברתה (ליתר דיוק, מדובר כאן בסיבור הפונטי שנותן דובר השפה השואלת לרצף ההגאים הנשמע באוזניו בשפה המשאילה). השפעה שדוברי השפה המושפעת מודעים לה פחות היא שינוי תחומיה הסמנטיים של מלה כבבואה למלה "מקבילה" בלשון המשפיעה. דוגמות יפות (סוללה || בְּטָרִיָה, מלאך || אנגלוס) ימצא הקורא במאמרו של גד בן-עמי צרפתי בסדרה הזאת: "תולדות מלים". סוג בבואה נוסף הוא תרגום השאילה, שלפעמים הוא מלא, דהיינו כל רכיב בביטוי המקורי מתורגם: גן-יִלְדִים (Kindergarten), יין יָבֵשׁ (vin sec), ולפעמים חלקי: עֵיפְרוֹן (Bleistift); קדם לו תרגום מלא עֲטֵעוֹפֶרֶת. סוג בבואה הרחוק יותר מהשפה המשפיעה הוא מלה חדשה בלשון המושפעת, שאף שאין רכיביה שווים לרכיבי המלה בשפה המשפיעה, הצורך לטבוע מטבע לשון חדש מקורו בקיום המושג בלשון המשפיעה. דוגמות רבות לכך יש בתחום המינוח המדעי. לפעמים נמצא גם העברה וגם תרגום שאילה יחד. תרגום השאילה המיתוסף להעברה מפחית מאטימות הביטוי בשפה המשאילה. מקרים כאלה רווחים בשמות המתקרבים לשמות פרטיים (מִים-אַחְרוֹנִים-וּוֹאֲסֵר, כָּלֶב-בּוֹלְדוֹג, ושמות גאוגרפיים: מְדִינַת-סֶהֱאָרָה, מְדִינַת-גּוֹבִי).

כיוון שמודעותם של הבלשנים להיערכות יסודות במערכות רבה בתחום הפונטיקה והדקדוק, רבה מודעותם לחדירת יסודות זרים למערכות ההן, יותר ממודעותם להשפעתן של יחידות לקסיקליות מושאלות על מערכת אוצר המלים. שמותיהם הזרים של חפצים מיובאים חדשים הם רק תוספת לאוצר המלים ואינם משפיעים על המלים שכבר קיימות בו, כגון טֵלֵוִיזִיָה. השתלבות של ממש במערכת אפשר למצוא כשהחפץ החדש המיובא עשוי להיתפס כפריט נוסף במחלקה קיימת. כגון הסוּמְבֶּרֶו (בספרדית: שם כללי ל'כובע') שנתייחדה בעברית לכובע רחב התיתורה נוסח מקסיקו, הרובֶאֶשְקָה (ברוסית: שם כללי ל'חולצה') ששימשה בעברית עוד בשנות החמישים ל'חולצה רוסית' עד שנעלמה, הגאטקֶעס (ביידיש: שם כללי ל'תחתונים') התייחדו בעברית ל'תחתונים ארוכים', לבוש שנחשב לפני שנים

כלבושם של אנשים זקנים שלשונם הייתה יידיש. מאז מלחמת ששת הימים היו התחתונים הארוכים עם הגופיה בעלת השרוולים הארוכים לפריט לבוש מקובל בצה"ל, ובשנים האחרונות דבק השם **גאטקעס** גם בגופייה. עוד שם זר שהייתה לו עדנה בזכות שימושו בפי החיילים הוא **הצ'ימיזאן**. בספרם של דן בן-אמוץ ונתיבה בן-יהודה **מלון אֶחול-מְניוקי לעברית מדוברת** תשמ"ב מובא הערך **צ'מֶדן** (פרסית: **ג'אמה-דאן**, מילולית 'נושא-בגדים' ומכאן 'ארגז לבגדים'. במשמעות 'מזוודה' הגיעה המלה לרוסית ובצורתה הרוסית היא משמשת ביידיש: **טשעמאָדאָן**) במשמעויות: (1) מזוודה גדולה (2) ארגז המכונית. באותה תקופה (תשמ"ב) כבר היה נפוץ בין חיילינו תיק הבד הגדול שאיננו נוקשה כמזוודה בשם **צ'ימיזאן** (מה מקור הצורה?).

יקרה שמלה זרה תתחרה במלה קיימת, ולאחר תקופה של מבוכה תדחק את רגליה. כך אירע למלה **מַצִּיה** שנדחקה בעברית מפני ה-**cracker** האנגלית, הנהגית בעברית **קרייקר**, בדיפתונג /ej/ (בהגיית שקיים בהן אותו הדיפתונג) הנראה לדובר העברית כמאפיין את האנגלית, על אף שאיננו במלה ההיא (דבר דומה קרה ב-**special** – **ספיישל**). יש לזכור שבלשונו המתחדשת לעתים קרובות המלה הוותיקה היא הלועזית והחדשה עברית היא. במקרים אחרים עשויה תקופת ההתרוצצות בין שתי המלים הצרות להסתיים בהיבדלות משמעות. מיום שהיה האורגן החשמלי לכלי שווה לכל נפש, ניכרת בפי רבים התייחדות בשימוש במלה **עוגב** לכלי הקנים הישן, ואילו **אורגן** משמשת לכלי המחקקה את צליל הכלי הישן בשימוש במתנדים חשמליים. תהליך דומה מסתמן ב**קֶלֶט** (לרשמקול) ו**קֶסֶטה** (לוידיאו), ב**תֶקֶלִיט ודיסק** (compact disk, הצעה שעדיין לא אושרה באקדמיה ללשון העברית: **תֶקֶלִיטור**). התעשרות לשונית בזכות אותה היבדלות אנחנו מוצאים בקליטת השם **אינדיאני** כמיוחד לאדומי העור של אמריקה. בתרגומו של י"ב לְיוֹנֶר "המזהיקאני האחרון" של פְּנימור קופֶר בשנת תרנ"ז אנחנו מוצאים הודי כתרגום ל-**Indian**, בבואה עברית מדויקת לאנגלית, שנאלצת לציין בתואר **red** ('אדום') את תושבי אמריקה בניגוד לתושבי הודו, אם אין הדבר ברור מן ההקשר. אבל בתרגומו של נ' טולצ'ינסקי ל"גשש" של אותו מחבר (בשנת תרפ"ג?) אנחנו כבר מוצאים **"אנְדִינִי"**. בלשונות אירופה משמש התואר השאול מה**סְפְּרָדִי** העברי לציין מה שקשור ביהודי ספרד. בשל השימוש המקובל בין יהודי ספרד התהפכו הדברים אצלנו, בשם **ספרדית** אנחנו מכנים את הלשון הקאסטיליאנית והרוצה

לייחד את הספרדית-היהודית מכלל הספרדית מכנה אותה בשם הלועזי **ספאניולית**. אפשר שהצלחתה של **פֶּרְצוּף** (מיוונית) להצטרף בלשון חכמים לִפְנֵים העברית נבעה מהיכולת להבחין בין יחיד לרבים. בימינו נוספה למלה משמעות לגנאי, שלא נודע לה במקור. עניין מיוחד יש במלים ששאלה ה'ידיש מהעברית והן שבו וחזרו לעברית לדור לצד המלים המקוריות, לפעמים בבידול משמעות (**חֶבְרָה** ≠ **חֶבְרָה**) ולפעמים בגיוון מיוחד שאיננו בהוראת המלה ממש (**תכלית**, **עצות** /[/ejtses/](http://ejtses/), [/taxles/](http://taxles/)).

התערבות דקדוקית או פונטית מוגבלת בדרך כלל לקהילות דו-לשוניות. הדבר שונה בשאילת מלים. כיוון שאין אוצר המלים מבונה כמערכת ההגאים ומערכת הדקדוק, הוא פרוץ מהן לשאילה. הצורך בשאילת מלים איננו שונה מהצורך בחידושי מלים בכלל: הצורך לכנות דברים, אנשים, מקומות או מושגים חדשים שחברה אחת למדה מחברה אחרת. לעתים קרובות נמצא ששפה אחת תשאל משפה אחרת מלים בתחום מסוים (כגון לשון חכמים ששאלה מלים מן הרומית בייחוד בענייני צבא: **לגיון**, **קסרקטין**, **קלגס**, **טירון** ואחרות). על ממדיה של התרבות המשותפת לכל אירופה מעיד אוצר המלים הגדול המשותף להן, השאול ברובו מן היוונית-רומית. בדומה לכך נמצא בלשונות השמיות של האזור (עברית, ארמית, ערבית) אוצר דומה של מלים שאולות, ויהא מקורן אכדי או יווני.

שימוש במונחים הקיימים בלעז חסכוני יותר מניסיון להביע אותם מחדש בשפה השואלת. שכיחותו של מושג מסוים בתרבות המשאילה לעומת נדירותו בתרבות השואלת יסייע להשאלה גם אם כבר קיימת מלה המביעה אותו בשפה השואלת. יש הסוברים שאחד הגורמים המעודדים שאילת מלים הוא מניעת הומונימים בשפה השואלת (דהיינו המרת אחת משתי מלים שוות-צלצול בשפה השואלת במלה זרה). נראה שקשה למצוא דוגמות לכך; יתר על כן, קל יותר למצוא דוגמות לשאילה היוצרת הומונימים. כבר הזכרנו את ה**רִיטוּש**, ודוגמות נוספות: **בול** (דואר). מלה פרסית-תורכית-ערבית) **בול** (בקליעה למטרה. אנגלית: bull's-eye) שנוספו על **בול** (עץ), ה**פַּס** ('אישור יציאה' pass) שנוסף ל**פַּס** ('חתיכה' ובהשפעת ה'ידיש 'רצועה'), וספק גדול אם יצירת הומונימים משמשת גורם מונע או ממתן בשאילת מלים.

מלים שאיבדו את כוח הבעתן עשויות להזדקק למלים שוות תוכן באותה לשון (ה**יָכָה** - ה**רְבִיצָה**) או בשאילה (ה**פְּלִיק**). וכן **מִכָּה** - **זֶבֶג**, **יָשׁוּ** - **חֶרֶף**, **יָשׁוּ**

– **אנטיקה**). שאילת מלה יכולה לנבוע מצורך בהמרת מלה קיימת באחרת לשם לשון נקייה, אֶפֶמִיזם (כגון **רֶקְטוּס**), והיפוכו, קאקוֹפֶמיזם, הרווח בלשון העגה (הוריד עליו את ה**לאפעס** שלו), ובמקביל לזכות ביוקרה (כגון שאילת מלים רומיות בלשונות אירופה ובעברית, כשיש מלים מקוריות שוות משמעות, וכן אנגלית בלשוננו, כגון **סטאיל** – סגנון, **זרינק** – משקה וכיו"ב). או להפך, שאילה מלשון הנופלת ביוקרתה מהלשון המשאילה, כדי ליצור אפקט קומי או מזלזל (כגון שאילה מידיש או מערבית בעברית). צורך בשאילה כדי להבחין הבחנה הקיימת בשפה המשאילה ולא בשואלת כרוך בדרך כלל בקיומה של קהילה דו־לשונית. כך שאלה לשון חכמים את **אילן** הארמית שנוספה על עץ העברית ונתנה לעברית כלי להבחין בין החומר לצומח. בדבקותה בלשון המקרא ויתרה העברית החדשה על הכלי הטוב והניחה לו קיום של מותרות: כמאפיין סגנוני, כמלה נרדפת לעץ (צומח) בסגנון גבוה.

ההיחשפות להשפעתן של לשונות זרות מאיצה את קצב חילוף החומרים בשפה. שפות שהיו מנותקות מלשונות זרות (כגון האיסלאנדית) מפתיעות בשינויים המעטים יחסית שחלו בהן. אין פלא שעל אף הברכה הטמונה במגע מפרה של לשון בלשון, התרבויות החדדות לקשר שבין הדורות ולשמירת ייחודן מגלות יחס שלילי כלפי השפעת לשונות זרות על לשון.